

*Jan Kochel**

ORCID: 0000-0002-0399-6056

Opole, Polska

Internetowa Szkoła Słowa Bożego

School of the Word of God in Internet

Abstract: In the Bible school project, listening and considering the word of God is the pillar of spiritual formation. The concept of this type of formation was proposed by the Archbishop of Milan, Cardinal C. M. Martini. It gained recognition among young and adult Christians and brought spiritual fruits not only in Lombardy, but also in other countries. With the consent of the creator of the School of the Word of God, the project was also transferred to Poland. Here, after a certain period of its operation in the form of biblical circles in parish groups and communities, it was supplemented with an online school version (domain: ssb24.pl/). The article presents the origins and development of the Milan Bible School, and then of its Polish version which has been developing successfully for three decades. Finally, important pastoral and catechetical recommendations are proposed which, in a reality of increasing secularization, may provide an answer to the ongoing crisis of the transmission of faith and Christian life. In an information society, which provides many useful ideas and content but also chaotic and harmful information, it is necessary to teach and educate in the faith, which supports a process of maturing in the framework of values drawn directly from the Word of God.

Keywords: biblical formation; Cardinal C. M. Martini; School of the Word of God; means of social communication (Internet).

* Prof. dr hab. Jan Kochel, Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Opolski, Polska; jkochel@uni.opole.pl.

Abstrakt: W projekcie szkoły biblijnej słuchanie i rozważanie Słowa Bożego są filarami formacji duchowej. Koncepcję tego typu formacji zaproponował arcybiskup Mediolanu kardynał C.M. Martini. Zyskała ona uznanie wśród młodych i dorosłych chrześcijan oraz przyniosła owoce duchowe nie tylko na terenie Lombardii, ale również w innych krajach. Za zgodą twórcy Szkoły Słowa Bożego projekt przeniesiono również do Polski. Tu po pewnym okresie jego funkcjonowania w wersji kręgów biblijnych w grupach i wspólnotach parafialnych uzupełniono go o wersję szkoły internetowej (domena: ssb24.pl/). Artykuł prezentuje genezę i rozwój mediolańskiej szkoły biblijnej, a następnie jej polską wersję, rozwijającą się z dobrym skutkiem od trzech dekad. Na zakończenie zaproponowano istotne postulaty pastoralno-katechetyczne, które w sytuacji postępującej sekularyzacji mogą dać odpowiedź na postępujący kryzys przekazu wiary i życia chrześcijańskiego. W społeczeństwie informatycznym, dostarczającym wielu pożytecznych idei i treści, ale również chaotycznych i szkodliwych informacji, konieczne okazuje się nauczanie i wychowanie w wierze, które proponuje proces dojrzewania w kręgu wartości czerpanych wprost ze Słowa Bożego.

Słowa kluczowe: formacja biblijna; kard. C.M. Martini; Szkoła Słowa Bożego; środki społecznego przekazu (Internet).

1. Wprowadzenie

Chrześcijanie zawsze adekwatnie i dynamicznie reagowali na wszelkie przemiany społeczno-kulturowe. W perspektywie społeczeństwa informatycznego konieczna okazuje się potrzeba edukacji, która „nauczyłaby krytycznego myślenia i proponowała proces dojrzewania w kręgu wartości” (*Evangelii gaudium*, 2013 [EG], nr 64). Mogą to dzisiaj czynić influencerzy (ang. *influence* – „wpływ”) katoliccy, którzy tworzą podcasty, kursy online, aplikacje o wierze i modlitwie (Puścikowska, 2025, s. 34). Dobrym tego przykładem mogą być też internetowe strony, portale czy blogi oraz szkoły formacji biblijnej¹, które prężnie rozwijają się i wypełniają sieć komputerową, tworząc dynamiczną platformę spotkania i dialogu ze słowem Bożym, będącym w każdym czasie „żywym i skutecznym” (Hbr 4,12–13).

¹ Pojawiło się w sieci kilka polskich internetowych szkół biblijnych, np. Szkoła LOGOS w Krakowie (<https://biblia.sdb.org.pl/>), Szkoła Biblijna Archidiecezji Gdańskiej (<https://www.szkolabiblijna.gda.pl/>), Akademia Biblijna Diecezji Rzeszowskiej (<https://akademia-biblijna.pl/>) czy Stołeczny Instytut Biblijny (<https://www.saulzwarszawy.com/>).

Przyjrzymy się bliżej Szkole Słowa Bożego, zainicjowanej przez kardynała C.M. Martiniego w Mediolanie (1980), a kontynuowanej i przeniesionej w świat multimedialny w Polsce (2002). Na ich przykładzie proponujemy również pewne postulaty pastoralno-katechetyczne, które mogą być odpowiedzią na negatywne przejawy procesu sekularyzacji, zmierzającego do sprowadzenia wiary i Kościoła do sfery prywatnej i wewnętrznej, negującej wszelką transcendencję, powodującej wzrost deformacji etycznych oraz stopniowy wzrost relatywizmu.

2. Mediolańska Szkoła Słowa Bożego

Projekt biblijnych spotkań formacyjnych dla młodzieży i dorosłych, promujących modlitewną lekturę Pisma Świętego (*lectio divina*), zapoczątkował kardynał Carlo Maria Martini (zm. 2012) (Tornielli, 2002; Kochel, 2015; Casarin, 2018). Była to odpowiedź na spontaniczną prośbę młodych Mediolanczyków, którzy w dniu ingresu nowego biskupa skierowali do niego apel: „naucz nas modlić się [słowem Bożym]!”. Wezwanie to miało charakter biblijny i ewangelizacyjny. Odpowiedź Arcybiskupa, znanego biblisty i uznanego męża Kościoła², była natychmiastowa i hojna. Z czasem powstały liczne wspólnoty na terenie całej metropolii lombardzkiej, innych diecezji włoskich oraz innych krajów, np. Szwajcarii czy Polski (od 1994 roku). Kardynał nazwał swoją propozycję „Szkolą Słowa Bożego” (*La Scuola della Parola*), czyli „uporządkowanym osobistym ćwiczeniem w słuchaniu słowa Bożego” (Martini, 1983, s. 13–14).

Arcybiskup Mediolanu, w nawiązaniu do starożytnej tradycji tzw. *traditio* (przekazanie) i *redditio* (oddanie) symbolu wiary, zaproponował młodzieży nauczanie w procesie inicjacji chrześcijańskiej przez wspólne czytanie, rozważanie i modlitwę słowa Bożego. W ten sposób zrodziła się inicjatywa systematycznej szkoły biblijnej w formie comiesięcznych spotkań Szkoły Słowa Bożego oraz radiowych katechez w ramach tzw. grup słuchania (Kochel, 1999, s. 197–206).

² Benedykt XVI w liście kondolencyjnym stwierdził, że „był to człowiek Boży, który nie tylko studiował Pismo Święte, ale także kochał je głęboko i uczynił zeń światło swego życia, by wszystko, co robił, było *ad maiorem Dei gloriam*” (Benedykt XVI, 2012).

Cel szkoły biblijnej był bardzo prosty: chodzi o wdrożenie w praktykę *lectio divina*, czyli nauczanie osobistego spotkania i dialogu z tekstem biblijnym, a przez to wprowadzenie w rozumienie prawd wiary i naukę modlitwy. Praktyka *lectio divina* jest znakomitą formą żywego studium Biblii (*Dei verbum*, 2002 [KO], nr 21–25; *Katechizm Kościoła katolickiego*, 2012 [KKK], nr 1177, 2708; *Interpretacja Biblii w Kościele*, 1999 [IBK], IV, 2–3; *Verbum Domini*, 2010 [VD], nr 86–87). Tego typu formacja stanowi też jeden z elementów rozeznania duchowego oraz odczytania swojego powołania. Formacja biblijna prowadzona w Szkole Słowa jest wydarzeniem o charakterze kerygmatycznym, ponieważ wiąże się z głoszeniem słowa Bożego, które porządkuje życie tego, kto korzysta z jej treści intelektualnych i duchowych. Nie jest ono utożsamiane z systematyczną katechizacją, nauczaniem liturgicznym lub przekazem innych pięknych idei, ale poszukiwaniem syntezy tego, co najbardziej istotne – pierwszego orędzia (EG, nr 160–168). Kardynał Martini zwracał uwagę na dwie formy głoszenia – bezpośrednią i pośrednią. Pierwsza przyjmuje formę zaczerpniętą z pierwszego głoszenia (*kerygmatu* – orędzie zbawienia; por. Mk 1,15), a druga – pośrednia – korzysta z historii, znaków, symboli, obrazów i języka biblijnego (Martini, 1981, s. 11–12, 65–68, 81–83; Wąsik, 2021, s. 417). Wymienione elementy skutecznie przemawiają do serc współczesnych uczniów, a później powracają do ich umysłu, by w końcu stać się częścią nowego, ewangelicznego sposobu myślenia i życia w zgodzie z usłyszanym Słowem (Mt 7,7n; Łk 8,21; 11,28).

Struktura medytacyjnej lektury została wyraźnie określona przez ojców Kościoła i pisarzy średniowiecznych. Składa się z trzech podstawowych etapów, które można rozwinąć w cztery albo siedem, jeśli się chce wyjaśnić do końca jej istotę i dotrzeć do współczesnego odbiorcy Bożego słowa (VD, nr 87). Odnowioną i rozbudowaną strukturę *lectio divina* kardynał Martini nazywał „mostem zbudowanym na ośmiu filarach” (Martini, 2001, s. 8–10). Metoda Szkoły Słowa składa się z precyzyjnie określonych, uporządkowanych kroków, dzięki którym możliwe jest uruchomienie pewnego procesu formacji duchowej chrześcijanina. Metafora *mostu* wskazuje, że jest to wolne przejście od analizy tekstu biblijnego do transformacji życia, która dokonuje w czasie modlitewnej lektury biblijnej, modlitwy i kontemplacji (Wąsik, 2021, s. 443–452).

Franco Agnesi, biskup pomocniczy archidiecezji mediolańskiej, we wprowadzeniu do tomu dzieł zebranych Martiniego, poświęconego Szkole Słowa,

zaprezentował jej genezę i etapy rozwoju (Agnesi, 2018, s. XXV–XLVII). Systematyczna formacja biblijna musi rozwijać się w klimacie pogłębionej modlitwy (Martini, 2018, s. 3–107).

W pierwszym okresie funkcjonowania mediolańskiej Szkoły zaproponowano następujące tematy: 1) *Itinerario di preghiera con l'evangelista Luca* („Droga modlitwy w Ewangelii Łukasza” – 1980/81); 2) *Che cosa é l'uomo perché te ne cura? Pregare con i Salmi* („Kim jest człowiek, że o nim pamiętasz? Modlitwa psalmami” – 1981/82); 3) *Attirerò tutti a me. Parola, Eucharistia, vocazione* („Przyjdzie do mnie wszyscy. Słowo, Eucharystia, powołanie” – 1982/83); 4) *Cammino di reconciliazione. Riflessioni sul salmo Miserere* („Droga pojednania. Refleksja nad Psalmem *Miserere*” – 1983/84); 5) *La Donna della riconciliazione* („Niewiasta pojednania” – 1984/85) (Martini, 2018, s. 113–446). Tematyka tego okresu formacji skupiona była wokół modlitwy słowem Bożym na wzór Maryi, która „zachowywała wszystkie te słowa i rozważała je w swoim sercu” (Łk 2,19).

Był to okres dynamicznego wzrostu uczestników regularnych spotkań Szkoły Słowa. Katedra mediolańska nie mogła pomieścić wszystkich chętnych, dlatego za pośrednictwem nadajnika radiowego przekazywano uczestnikom medytacje biblijne do wybranych kościołów miasta, by w ten sposób mogli oni niejako „na żywo” uczestniczyć w spotkaniach, wspólnie czytać teksty Pisma Świętego, słuchać orędzia kardynała Martiniego oraz osobiście włączyć się w medytację i modlitwę. Później spotkania formacyjne zostały przeniesione do poszczególnych parafii archidiecezji. Był to przełomowy moment w rozwoju tej inicjatywy apostolatu biblijnego. Na zakończenie cyklu rocznego uczniowie szkoły biblijnej spotykali się wspólnie w katedrze mediolańskiej w sobotę poprzedzającą Niedzielę Palmową. Konkretnym owocem formacji było zaangażowanie uczestników w wybrane dzieła religijne czy charytatywne Kościoła (por. Mk 4,20).

W kolejnym okresie działalności Szkoły Słowa podjęto nowe wyzwania i nowe istotne tematy eklesjalne: 1) *Parola sulla Chiesa. Meditazione sul Vaticano II* („Słowo w Kościele. Medytacja nad Soborem Watykańskim II” – 1985/86); 2) *Il Pane per un popolo* („Chleb dla ludu” – 1987); 3) *I salti di qualità nel cammino educativo cristiano* („Skoki jakości w drodze wychowania chrześcijańskiego” – 1987/88); 4) *Signore, che cosa mi dici? (Gv 2,1–11)* („Panie, co mówisz do mnie” J 2,1–11 – 1988); 5) *Fate quello che egli vi dira* („Co chcesz, abym uczynił” – 1988); 6) *Andate anche voi nella mia vigna*

(„Idźcie i wy do mojej winnicy” – 1988); 7) *Evangelizzare essendo noi stessi Vangeli* (Lc 23,44–49) („Pozwólmy się zewangelizować Ewangelią” – 1990) (Martini, 2018, s. 447–768). Ten etap formacji zwrócił uwagę na znaczenie tradycji, ponieważ „w Piśmie świętym Kościół nieustannie znajduje swój pokarm i swoją moc” (KKK, 104). W styczniu 1993 roku spotkania Szkoły Słowa Bożego odbyły się w miejskim więzieniu dla osób z marginesu pod wymownym tytułem „Siejemy kwiaty także na ziemi jałowej” (*Seminare i fiori anche in terra arida* (Gv 9,1–41) (Martini, 2018, s. 771–780). Stopniowo idea formacji biblijnej według metody Martiniego zyskiwała w tym czasie nowych odbiorców, nie tylko w innych diecezjach włoskich i innych krajach, ale również na tzw. peryferiach Kościoła.

Trzecia edycja Szkoły Słowa Bożego zaproponowała następujące tematy formacji biblijnej: 1) *Tu chi dici che io sia?* (Mc 8,27–30) („A wy za kogo Mnie uważacie?” – 1993); 2) *Scoprire il volto di Dio nella sua esigenza d'amore* (Mc 4,33–34) („Przyczyny zdumienia. Oblicze Boga w przypowieściach Jezusa” – 1994/95); 3) *Quando pegate, dite...* („Kiedy się modlicie, mówcie...” – 1995/96); 4) *Risplenda nei nostri cuori la conoscenza di Gesù* (Lc 4,14–22) („Kim jestem dla was? Poszukiwanie oblicza Jezusa w niektórych cudownych uzdrowieniach” – 1996/97); 5) *Il mistero della carità* (1 Cor 13,1–13) („Tajemnica prawdziwej miłości” – 1997) (Martini, 2018, s. 783–882).

Ostatnie spotkanie Szkoły Słowa Bożego odbyło się 15 marca 2002 roku w kościele Matki Bożej w Cascina Gatti pt. *Sperimentare la potenza della risurrezione di Gesù* (Gv 20,19–29) („Doświadczyć mocy zmartwychwstania Jezusa”; J 20,19–29) (Martini, 2018, s. 885–896). Było to podsumowanie rocznej pracy formacyjnej, ale również zwieńczenie całej pięknej inicjatywy apostołatu biblijnego, który kardynał Martini zaproponował wiernym swojej diecezji. Ta intensywna współpraca biskupa z kapłanami i młodzieżą mediolańską oraz z wybranymi grupami przyniosła błogosławione owoce wspólnego słuchania i rozważania Pisma Świętego. W tym też roku Jan Paweł II przyjął rezygnację kardynała Martiniego z urzędu arcybiskupa Mediolanu (z racji ukończenia 75. roku życia).

Trwałym owocem spotkań Szkoły Słowa było zaangażowanie wielu młodych w dzieła Kościoła, np. charytatywne, ewangelizacyjne, katechetyczne, co też było świadectwem ich dojrzałości chrześcijańskiej i skuteczności słowa Bożego. Dobrym przykładem inicjatywy misyjnej Kardynała, uprzedza-

jącym współczesne kryzysy, był list skierowany do młodzieży „oddalonej” od Boga i Kościoła. Martini wyznał:

Napisałem zgodnie z zapowiedzią list do młodych, których nigdy nie spotkam. Wierzę, że każdy z was zna przynajmniej jednego z tych młodych ludzi, którzy chodzą na dyskoteki, do baru, a nie przychodzą do kościoła. Powierzam wam mój List do młodych, których nie spotkam. Przekażcie go w moim imieniu jakiemuś chłopcu czy dziewczynie osobiście. Ten prosty i zobowiązujący czyn misyjny jest tylko propozycją. Nikt nie jest zmuszony, by to uczynić. Jeśli jednak ktoś z was poczuje natchnienie Pana, to właśnie w tym momencie ciszy i modlitwy możecie się zbliżyć i otrzymać ten list, aby zobowiązać się publicznie przekazać go konkretnej osobie (Martini, 1990, s. 5).

Trzeba ponadto zwrócić uwagę na kilka innych inicjatyw pastoralnych, które wyrosły, mniej lub bardziej bezpośrednio, ze spotkań Szkoły Słowa Bożego i grup słuchania. Pierwszą z nich były szkoły formacji społeczno-politycznej (Martini, 1986, s. 236–239; Martini, 1989). Z kolei pod wpływem programu pastoralnego „Farsi prossimo” powstała propozycja stałej formacji, która pomogłaby młodym „stawać się bliźnimi” (Martini, 2021), zaangażować charytatywnie i ekumenicznie nie tylko w sytuacji codziennego życia w ich własnych środowiskach, ale również w innych trudnych sytuacjach, które wymagają zaangażowania społecznego i politycznego. W ten sposób powstało 25 ośrodków diecezjalnych skupiających ok. 3 tys. osób, które zorganizowały dwuletnie kursy o rozbudowanym programie formacji społecznej.

Rozwinęły się również programy edukacyjne i ewangelizacyjne. Pod wpływem programu poświęconego wychowaniu *Itinerari educativi* powstała idea spotkania młodych, które wkrótce nazwano „Zgromadzeniem w Sychem” (Martini, 1988). Zorganizowano je 6 i 7 maja 1989 roku na stadionie piłkarskim Palalido w Mediolanie. Zgromadzenie to poprzedziły: Szkoła Słowa Bożego na temat Joz 24, ankieta przeprowadzona w poszczególnych regionach diecezji, czuwanie misyjne na stadionie San Siro (40–50 tys.) oraz spotkanie z Janem Pawłem II w Santiago de Compostela (Hiszpania) w ramach Światowego Dnia Młodzieży.

Inna inicjatywa, która była związana z działalnością Szkoły Słowa, to tzw. Grupa Samuela, czyli grupa młodzieży, która przyjęła wezwanie Arcybiskupa, aby odczytać i pójść drogą powołania do służby w Kościele (Za-

wadka, 2007, s. 257–260). Równolegle została powołana Rada Konsultacyjna Duszpasterstwa Młodzieży jako zespół składający się z dwóch przedstawicieli młodzieży pochodzących z każdej parafii i dwóch kapłanów z każdego dekanatu. W ramach tej wspólnoty odbywały się spotkania, w czasie których opracowywano program duszpasterstwa młodzieży. Dobrze zorganizowane środowisko formacyjne było dla młodych zachętą do dialogu miłości oraz odkrywania swojego powołania w Kościele.

W końcu w 2002 roku zainicjowano w archidiecezji mediolańskiej Synod Młodych nt. *Wiara, świadectwo i perspektywa trzeciego tysiąclecia*, który był również owocem wcześniejszej pogłębionej formacji biblijnej, ekumenicznej i ewangelizacyjnej. Młodzi delegaci wyrazili swoje obawy i niepokoje, a także zastanawiali się nad przyszłością i swoją rolą w świecie i Kościele. Decyzje synodu zostały usystematyzowane w trzech grupach: kwestie egzystencjalne, społeczne i kościelne. Wiele uwagi poświęcono też żądaniu większego uczestnictwa młodzieży w życiu Kościoła i jego misji. Warunkiem tego była ich osobista relacja z Jezusem, przyjaźń z Nim.

Synod Młodych zakończył się przygotowaniem pięciu listów do różnych grup. Pierwszy był adresowany do rówieśników chcących dalej podążać drogą wiary. Drugi list był adresowany do młodzieży z parafii, która należy do różnych wspólnot i ruchów religijnych. Podziękowano im za dotychczasową działalność i zachęcono do kontynuowania apostołatu. Trzeci list uczestnicy synodu skierowali do młodych ludzi niewierzących i mających trudności na drodze wiary. Wyrazili w nim swoje zrozumienie, otwartość i chęć pomocy. Czwarty list był adresowany do dorosłych we wspólnotach kościelnych, aby im pomóc i nauczyć ich tego, co już jest, a co jest dobre. W liście tym zawarta była pilna prośba o wsparcie i pomoc w różnych obszarach życia, np. wspierania zaręczonych i małżonków oraz osób będących w sytuacji kryzysu (rozwód, singiel, homoseksualizm itp.), choroby i śmierci. Ostatni, piąty list, był adresowany do kapłanów. Było to świadectwo wzajemnej wymiany oraz podziękowanie za pracę duszpasterską, połączone z prośbą o dalszą pomoc w upowszechnianiu i urzeczywistnianiu idei i inspiracji Synodu Młodych (Zawadka, 2007, s. 265–266).

Dynamiczny rozwój Szkoły Słowa Bożego i wyrosłych z niej inicjatyw pastoralnych szedł w parze ze wzrostem znaczenia tego doświadczenia dla misji ewangelizacyjnej Kościoła lokalnego. Wskazywał tym samym na centralne miejsce słowa Bożego w życiu Kościoła. Kardynał Martini zalecał praktykę

lectio divina nie jako jedną z form duszpasterstwa biblijnego, lecz jako *biblijną animację całego duszpasterstwa* (por. VD, nr 73). Najważniejsze było bowiem przekonanie, że tego typu formacja może „kształtować sumienia młodych ludzi do takiego życia chrześcijańskiego, które będzie zdolne oprzeć się zagrożeniom współczesnej cywilizacji” (Martini, 1987, s. 205–206). Idea szkoły biblijnej przekroczyła też granice diecezji mediolańskiej, docierając do innych krajów oraz w przestrzeń cyfrową (www.ssb24.pl).

3. Polska wersja Szkoły Biblijnej

Kiedy powoli „gasła” aktywność Szkoły Słowa Bożego w Mediolanie (ostania edycja 2002 r.)³, pojawiła się propozycja „odrodzenia” jej pierwotnej formy na drugim krańcu Europy – w Polsce. Najpierw rozwijały się spotkania biblijne w rytmie *lectio divina* w formie przypominającej szkołę mediolańską w kilku ośrodkach duszpasterskich (od 1994 roku), lecz równolegle pojawił się pomysł internetowej wersji szkoły biblijnej (od 2002 roku), zaakceptowany przez kardynała Martiniego⁴. Trwałym owocem polskich edycji Szkoły Słowa, zainicjowanej przez ks. Jana Kochła i ks. Antoniego Troniny (Kochel i Tronina, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003), były żywe grupy słuchania Słowa w parafiach i wspólnotach (Kudasiewicz i Szier-Kramarek, 2004, s. 630–631; Kochel, 2005, s. 46–51; Kochel, 2022, s. 646–649) oraz kilka zbiorów medytacji biblijnych opublikowanych w tym okresie. Od początku nowe Szkoły Słowa zajęły się przygotowaniem własnych materiałów formacyjnych, które kontynuowały idee, cele i zadania mediolańskiej Szkoły Słowa.

Od 2002 roku zainicjowano internetową wersję Szkoły Słowa Bożego. Wobec intensywnego rozwoju społeczności informatycznej pojawiło się wyzwanie: jak dotrzeć do pokolenia, które szuka nowych form komunikacji słowa Bożego – komunikacji wiary? Była to odpowiedź na apel Jana Pawła II, który w orędziu na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu pt. *In-*

³ Archidiecezja mediolańska kontynuuje różne formy apostolatu biblijnego, np. *Gruppi di Ascolato della Parola* (Giusti i Bini, 2003).

⁴ Szkoła Słowa Bożego. List kardynała Martiniego. http://www.ssb24.pl/tworca_ssb,6,0. Strona najpierw funkcjonowała pod adresem wiara.biblia.pl (od 2002 r.) i ssb.org.pl (od 2007 r.), a później ssb24.pl (od 2011 r.). Należy zatem do jednych z najstarszych nieprzerwanie istniejących w Polsce stron formacyjnych, realizujących założenia apostolatu biblijnego.

ternet: nowe forum głoszenia Ewangelii, przekonywał, że „historia ewangelizacji nie sprowadza się jedynie do ekspansji geograficznej, bowiem Kościół musiał pokonać również wiele barier kulturowych” (Jan Paweł II, 2002, nr 1). Tym nowym forum – areopagiem – środowiskiem okazał się Internet. Tam też można szukać nowych zasobów energii i wyobraźni potrzebnych do głoszenia jedynej Ewangelii Jezusa Chrystusa. Papież pisał:

Internet jest bez wątpienia nowym „forum” w sensie nadanym temu słowu przez starożytnych Rzymian – jako miejsce otwarte dla szerokiego ogółu obywateli [...]. W nie mniejszym stopniu dotyczy to również cyberprzestrzeni, która jest niejako nowym horyzontem otwierającym się przed nami u zarania trzeciego tysiąclecia. Podobnie jak wszystkie nowe horyzonty w minionych epokach, również i ten kryje niebezpieczeństwa i obietnice, a także zapowiedź przygody, tak charakterystycznej dla innych wielkich okresów przemian. Nowy świat cyberprzestrzeni pobudza Kościół do uczestnictwa w tej wspólniejszej przygodzie, jaką jest wykorzystanie potencjału nowych technologii w dziele głoszenia Dobrej Nowiny. To w tym wyraża się na progu nowego tysiąclecia istota Chrystusowego polecenia: „Wypłyn na głębię – *Duc in altum!*” (Łk 5,4) (Jan Paweł II, 2002, nr 2).

Światowa sieć komputerowa jest otwarta na wszystkich i poszukuje nowych środków wyrazu i metod komunikacji.

Kościół podchodzi do tego nowego środka międzyludzkiej komunikacji z realizmem i zaufaniem, ponieważ Internet, podobnie jak inne narzędzia komunikacji, jest środkiem, a nie celem samym w sobie. Może on stworzyć doskonałe warunki do prowadzenia ewangelizacji, jeżeli będziemy zeń korzystać w sposób kompetentny, z pełną świadomością jego zalet i wad. Nade wszystko zaś Internet jako narzędzie, które dostarcza informacji i rozbudza nasze zainteresowania, może stać się okazją do pierwszego spotkania z chrześcijańskim przesłaniem, szczególnie dla młodych, którzy coraz częściej korzystają z cyberprzestrzeni, uważając ją za swe okno na świat (Jan Paweł II, 2002, nr 3).

W przestrzeni cyfrowej możliwa jest również formacja biblijna z uwzględnieniem papieskich uwag i wskazań, by szukać odpowiedzi na pytania: w jaki sposób pomóc tym, którzy może po raz pierwszy stykają się z chrześcijaństwem za pośrednictwem Internetu? Jak pomóc im przejść z wirtualnego świata cyberprzestrzeni do rzeczywistego świata wspólnoty chrześcijańskiej?

Wydaje się jednak, że nowe strony, portale czy blogi o tematyce biblijnej mogą być skierowane do trzech grup odbiorców, analogicznie do trzech grup adresatów ewangelizacji:

- w pierwszym rzędzie do wierzących, w obszarze duszpasterstwa – apostołatu biblijnego, realizowanego we wspólnotach, ruchach i stowarzyszeniach religijnych;
- na drugim miejscu do środowisk „osób ochrzczonych, które jednak nie żyją zgodnie z wymogami chrztu świętego”, nie przynależą całym sercem do Kościoła, nie doświadczają już pociechy płynącej z wiary – są w drodze, poszukują, stawiają pytania o wartości;
- wreszcie nowe forum przekazu żywego Słowa skierowane jest do tych, którzy „nie znają Jezusa Chrystusa lub zawsze Go odrzucali”, czyli misja *ad gentes* (*Redemptoris missio*, 1990 [RMis], nr 33–36; EG, nr 14; *Dyrektorium katechetyczne*, 2020 [DK], nr 41).

Korzystając z Internetu, można udzielać niezbędnego wsparcia wszystkim tym, którzy domagają się katechezy ewangelizacyjnej oraz ewangelizacji kultur i inkulturacji wiary (DK, nr 38–54). Życie chrześcijańskie – zwłaszcza gdy przebiega w niesprzyjającej mu kulturze – wymaga ciągłego nauczania i katechezy jako „laboratorium” dialogu (DK, nr 38–54). Być może właśnie w tej dziedzinie Internet powinien służyć szczególną pomocą.

Internetowa szkoła biblijna (ssb24.pl) od ponad dwóch dekad przekazuje swoim uczniom materiały do osobistej medytacyjnej lektury Słowa oraz zaprasza ich do spotkań i dialogu w ramach grup parafialnych i grup słuchania (codziennie stronę odwiedza od 2–4 tys. osób). Zespół redakcyjny tworzą osoby świeckie i duchowne, profesjonalni teologowie i duszpasterze, studenci Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz specjaliści z różnych dziedzin, np. nauk biblijnych, pedagogiki, muzykologii i komunikacji medialnej (por. [http://www.ssb24.pl/o nas](http://www.ssb24.pl/o_nas)).

Strona Szkoły Słowa Bożego ma przejrzystą i czytelną strukturę:

- dwa działy główne jako propozycje systematycznych medytacji biblijnych w rytmie *lectio divina*: „liturgicznej” (cotygodniowe rozważania w cyklu Rok A–B–C; innych okresów liturgicznych oraz uroczystości i świąt) oraz „tematycznej” (cotygodniowe rozważania na wybrany temat);
- „przewodnik Szkoły Słowa Bożego”, czyli wprowadzenie w metodę Szkoły z informacjami nt. lektury i zasad wychowania biblijnego;

- dział „aktualności”, promocji najnowszych publikacji, wydarzeń biblijnych i ewangelizacyjnych;
- „strefa muzyczna” – czyli zaproszenie do przygotowania do medytacji w ciszy i skupieniu w zgodzie z zaleceniem soborowym, że „celem muzyki kościelnej jest chwała Boża i uświęcenie wiernych” (*Sacrosanctum Concilium*, 2002 [KL], 112);
- całość uzupełniają działy specjalne, tzn. „Klub inicjatyw biblijnych”, „Warto przeczytać”, „Katechezy biblijne”, „Nowa ewangelizacja”, „Film w katechezie” oraz „Biblia audio”.

Propozycja internetowej Szkoły Słowa została ujęta w kluczu misyjnym i ewangelizacyjnym, co odnosi się także do sposobu komunikowania orędzia wiary. Chodzi o ujęcie kerygamtyczne (EG, nr 160–175), uwzględniające naturę i specyfikę środowiska cyfrowego. Ewangelizacja w Internecie poszukuje własnych środków i narzędzi pedagogicznych: „Mów zwięźle, w niewielu słowach [zamknij] wiele treści” – zaleca mądrość Syracha (Syr 32,8). Potrzeba zatem posługiwania się słowem i obrazem, czyli przemawiania do odbiorców w sposób prosty, przejrzysty, bezpośredni, przystosowany do czasu i osób, zrozumiały dla adresatów; posługiwania się językiem pozytywnym, biblijnym, doktrynalnym, symboliczno-liturgicznym i performatywnym; językiem narracji, piękna (*via pulchritudinis*) oraz językiem i narzędziami cyfrowymi (DK, nr 106–109; 204–212). Specyfika technologii informacyjnej i komunikacyjnej, mediów społecznościowych i cyfrowych urządzeń ułatwia współpracę, wspólne działanie, wymianę doświadczeń i wzajemne poznanie, a „serwisy społecznościowe mogą być nie tylko narzędziami ewangelizacji, ale również czynnikiem rozwoju człowieka, np. w niektórych sytuacjach geograficznych i kulturowych, gdzie chrześcijanie czują się odizolowani, mogą one umacniać ich poczucie rzeczywistej jedności z powszechną wspólnotą wierzących” (DK, nr 215). W środowisku internetowej Szkoły Słowa proponuje się formację systematyczną, która wychowuje do właściwego korzystania z tych narzędzi i głębszego rozumienia kultury cyfrowej (digitalnej). Dominuje świadomość, że świat wirtualny odciska bardzo głęboki ślad, zwłaszcza w przypadku osób najmłodszych i szczególnie wrażliwych.

W polskiej wersji szkoły biblijnej zaproponowano tematy mocno związane z Biblią i tradycją Kościoła, czyli tym, co pierwszorzędną i aktualną w życiu współczesnego Kościoła. W pierwszym okresie rozważań w rytmie *lectio divina* zaproponowano następujące tematy: 1) „Matka wiary” (2012/13);

2) „Psalmy reaktywne” (2013/15); 3) „Bramy miłosierdzia” (2015/16); 4) „Świadkowie prawdy z tej ziemi” (2016/17); 5) „Mistyczna katedra litanii loretańskiej” (2017/18); 6) „Drogi wychowania” (2018/19); 7) „Motyw snu w Biblii” (2019/20); 8) „Nie lękajcie się!” (2020/21); 9) „Wy jesteście światłością świata” (2021/22); 10) „Młodzi na ołtarze” (2022/23), 11) „Przyciągnę wszystkich do siebie” (J 12,32) (2023/24)⁵.

Trudno weryfikować na bieżąco owoce komputerowej formacji biblijnej. Do redakcji docierają jednak liczne pozytywne informacje zwrotne, czego dowodem jest udział uczniów i sympatyków Szkoły w kursach i konkursach biblijnych bądź wymiana doświadczeń w wybranych grupach czy wspólnotach parafialnych. Szukając nowych tematów do internetowej Szkoły Słowa Bożego, redaktorzy strony mają świadomość, że rzeczywistość wirtualna nie może zastąpić rzeczywistości duchowej, sakramentalnej i kościelnej, przeżywanej w bezpośrednim spotkaniu i dialogu osób. Cieszy wciąż rozrastająca się oferta nowych stron i portali biblijnych⁶. Oczywiście propozycji stron i portali biblijnych z innych krajów i języków jest o wiele więcej.

Istotne jest przekonanie, że żeby „dawać świadectwo Ewangelii, konieczna jest autentyczna komunikacja, która stanowi owoc rzeczywistej interakcji między ludźmi” (DK, nr 217). Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* zwrócił uwagę na to, że celem formacji jest „pobudzenie i ożywienie umiłowania owocnego i trwałego [poznania] Biblii, będącej przecież źródłem życia wewnętrznego i skutecznego apostołskiego działania, ułatwienie lepszego rozumienia samej liturgii i zapewnienia Pismu Świętemu należnego miejsca w studiach teologicznych i na modlitwie” (IBK, C, 2). W procesie ożywienia *lectio divina* autorzy dokumentu doradzają, by oprócz lektury indywidualnej praktykować nade wszystko czytanie Pisma Świętego w małych grupach i wspólnotach (kręgach biblijnych). Dla inicjowania tych grup warto korzystać z najnowszych środków

⁵ Rozważania tematyczne: zob. <https://biblia.wiara.pl/doc/422912>. Materiały oraz <http://www.ssb24.pl/ssb>. Niektóre z nich ukazały się drukiem (por. Kochel, 2001; 2004; 2010; 2016; Kochel i Sepioło, 2022).

⁶ Zob. <https://biblista.pl/>; <https://biblia.wiara.pl/>; <https://biblia.deon.pl/>; <https://wbiblia.pl/>; <https://biblijni.pl/>; <https://paulus.org.pl/>; <https://knsb.uksw.edu.pl/>; <https://kerygma.pl/biblia/strony-biblijne> oraz blogi biblistów, np. strona ks. W. Pikora (por. <http://prorok.edu.pl/>); Verbum Domini – ks. M. Rosika (por. <http://mariuszrosik.pl/>) czy „O co właściwie nam chodzi” – ks. W. Węgrzyniaka (por. <http://wengrzyniak.com/>).

społecznego przekazu oraz akcentować dialogowy charakter modlitewnej medytacji i ćwiczenia w słuchaniu Słowa. U podstaw tej praktyki zawsze leżało przekonanie, że w modlitwie człowiek mówi do Boga, a w czasie lektury Pisma Świętego wcześniej Bóg mówi do człowieka. Taki dialog jest możliwy, ponieważ Bóg jest obecny w swoim Słowie (KL, nr 7).

4. Postulaty pastoralno-katechetyczne

Na zakończenie warto zaproponować konkretne sugestie i postulaty pastoralno-katechetyczne dla współczesnych duszpasterzy, wychowawców i liderów wspólnot, ruchów czy stowarzyszeń chrześcijańskich. Jan Paweł II w Orędziu na 35. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu wyraził przekonanie:

Świat środków przekazu może się czasem wydawać obojętny czy nawet wrogo usposobiony do chrześcijańskiej wiary i moralności. Wynika to po części stąd, że kultura medialna jest tak głęboko przepojona typowo postmodernistyczną mentalnością, dla której jedyną absolutną prawdą jest ta, iż nie istnieją prawdy absolutne, a gdyby nawet istniały, byłyby niedostępne dla ludzkiego rozumu i tym samym pozbawione znaczenia. W tej perspektywie istotna jest nie tyle prawda, co „wiadomość”: coś, co może wzbudzić zainteresowanie lub rozbawić odbiorców, rodzi nieodpartą pokusę odsunięcia na bok kryteriów prawdy. W rezultacie świat mediów może czasem jawić się jako środowisko równie nieprzyjazne ewangelizacji jak pogański świat z czasów apostołów. Ale podobnie jak pierwsi świadkowie Dobrej Nowiny nie cofnęli się w obliczu przeszkód, nie powinni ustąpić także dzisiejsi uczniowie Chrystusa. Do dziś rozbrzmiewa wśród nas echo wołania św. Pawła: „Biada mi, gdybym nie głosił Ewangelii!” (Jan Paweł II, 2001b, nr 3).

Człowiek współczesny w społeczności informatycznej potrzebuje uczyć się słuchać i żyć według słowa Bożego (por. Iz 6,9; Mt 13,14–15). Konsumpcyjny sposób życia rodzi potok słów mało ważnych, nieistotnych, doraźnych, mających na celu wyłącznie przyciągnięcie uwagi na jakiś materialny przedmiot, który ma zaspokoić chwilową potrzebę człowieka. Świat reklamy, który łączy dynamiczny, niekiedy wręcz agresywny obraz z szybkim przekazem słownym, wprowadza niepostrzeżenie stan braku wrażliwości na słowo.

Wskazane trudności mogą być pokonane poprzez świadomy wysiłek człowieka, który zaangażuje się w formację biblijną, proponowaną w ramach Szkoły Słowa Bożego. Kardynał Martini po latach praktykowania spotkań Szkoły Słowa doszedł do przekonania, że tajemnica skuteczności tej inicjatywy polega na tym, że oferuje się młodym i dorosłym praktyczne narzędzie umożliwiające bezpośrednie spotkanie z tekstem biblijnym, by oni sami mogli ćwiczyć się w *lectio divina* – słuchać słowa Bożego. Uczniowie internetowej szkoły biblijnej też podążają w tym kierunku, proponując nauczanie aktywnego słuchania i trwania w Słowie, czyli życia w radości ze spotkania ze spisanim Słowem Bożym, które następnie przemienia się w spotkanie z Jezusem, zjednoczenia, a nawet głębokiej zażyłości z Nim (por. *Catechesi tradendae*, 1996 [CT], nr 5). W ten sposób realizuje się postulat nowej ewangelizacji, która nie potrzebuje nowego programu, lecz domaga się nowego zapału, nowych metod i nowych środków wyrazu. Święty Jan Paweł II potwierdził to w liście na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, gdzie przekonywał:

Nie trzeba zatem wyszukiwać „nowego programu”. Program już istnieje: ten sam, co zawsze, zawarty w Ewangelii i w żywej Tradycji. Jest on skupiony w istocie rzeczy wokół samego Chrystusa, którego mamy poznawać, kochać i naśladować, aby żyć w Nim życiem trynitarnym i z Nim przemieniać historię, aż osiągnie swą pełnię w niebieskim Jeruzalem. Program ten nie zmienia się mimo upływu czasu i ewolucji kultur, chociaż bierze pod uwagę epokę i kulturę, aby możliwy był prawdziwy dialog i rzeczywiste porozumienie (Jan Paweł II, 2001a, nr 29).

W sytuacji gwałtownych przemian społeczno-kulturowych pojawiają się kolejne wyzwania, które odczytano podczas obrad XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów (4–29 października 2023 roku). Ojcowie synodalni przygotowali sprawozdanie podsumowujące pt. *Kościół synodalny w misji*, w którym zaproponowano kilka istotnych postulatów pastoralno-katechetycznych. Dokument jest zaproszeniem do dalszej dyskusji i poszukiwania rozwiązań w dzisiejszym świecie i misji Kościoła. Jeden z tematów szczegółowych sprawozdania podejmuje kwestie środków społecznego przekazu i kultury cyfrowej (Synod Biskupów, 2023, nr 17). Ojcowie synodalni – duchowni i świeccy – zauważyli, że środowisko cyfrowe zmienia nasze procesy poznawcze, postrzeganie czasu, przestrzeni, relacji międzyludzkich i cały

nasz sposób myślenia. Akcentuje też fakt, że dualizm między rzeczywistością realną a wirtualną nie opisuje odpowiednio rzeczywistości i doświadczeń wszystkich, zwłaszcza najmłodszych, tzw. cyfrowych tubylców. Społeczność informatyczna jest nie tyle odrębnym obszarem misji, ile kluczowym wymiarem świadectwa Kościoła we współczesnym świecie i dzisiejszej kulturze.

Pytanie fundamentalne brzmi: Jak dotrzeć do współczesnej kultury we wszystkich przestrzeniach, w których ludzie szukają sensu i miłości, włączając w to komputery, telefony komórkowe i tablety?

- 1) Pierwszy postulat ma charakter ogólny i dotyczy współczesnej misji Kościoła: Nie możemy ewangelizować kultury cyfrowej bez uprzedniego jej zrozumienia. Młodzi ludzie, którzy często mają głębokie bezpośrednie doświadczenie, są najbardziej odpowiedni do pełnienia misji Kościoła w środowisku cyfrowym.
- 2) Drugi postulat dotyczy wykorzystania środków społecznego przekazu w posłudze katechetyczno-pastoralnej. Chodzi o podjęcie inicjatywy synodu cyfrowego (projekt „Kościoł Ciebie słucha”), który może ukazać potencjał tego środowiska i znaczenie oferowanej im formacji, towarzyszenia oraz możliwości wzajemnego skonfrontowania się i współpracy.
- 3) Internet jest coraz bardziej obecny w życiu dzieci i rodzin, dlatego potrzeba systematycznej edukacji medialnej w szkołach publicznych oraz serwisach społecznościowych, zwracania uwagi na pozytywne i negatywne skutki oddziaływania multimediów, np. szkód i zranień poprzez nękanie, dezinformację, wykorzystywanie seksualne itd.
- 4) Kolejny postulat dotyczy formacji duchowej w przestrzeni online, która może być nie tylko bezpieczna, ale także „duchowo życiodajna”, a dzięki temu może stać się platformą spotkania i dialogu – propozycją dla ewangelizacji i katechezy jako „laboratorium” dialogu (DK, nr 53–54).
- 5) Warto też promować we wspólnotach parafialnych, ruchach i stowarzyszeniach kościelnych wiele istniejących już cennych i użytecznych inicjatyw online, które zapewniają systematyczną katechezę i formację wiary.
- 6) Nie można przemilczeć tego, że istnieją strony internetowe, na których kwestie związane z wiarą i moralnością są traktowane w sposób powierzchowny, spolaryzowany, a nawet pełen nienawiści, dlatego

jako Kościół i jako indywidualni „misjonarze cyfrowi” mamy obowiązek zadać sobie pytanie: Co robić, by nasza obecność w sieci była doświadczeniem wzrostu dla tych, z którymi się komunikujemy?

- 7) Kolejny postulat dotyczy tworzenia misyjnej przestrzeni cyfrowej dla odnowy istniejących struktur parafialnych i diecezjalnych: W jaki sposób uwolnić energię dla nowych form misji, zamiast stawać się więźniami logiki zachowawczej w coraz bardziej cyfrowym świecie?
- 8) Pandemia COVID-19 pobudziła kreatywność duszpasterską online, pomagając zmniejszyć skutki izolacji i samotności, zwłaszcza wśród starszych i najsłabszych członków społeczności, stąd potrzeba zaangażowania katolickich instytucji edukacyjnych, by równie skutecznie wykorzystywały platformy online dla kontynuowania oferowanej formacji i katechezy w środowisku cyfrowym.
- 9) Wielu młodych ludzi porzuciło fizyczne wspólnotę Kościoła na rzecz przestrzeni online, dlatego trzeba znaleźć nowe sposoby zaangażowania ich i zaoferowania im formacji i katechezy oraz dawania świadectwa wobec młodych i promowania Kościoła jako „domu dla młodych”.
- 10) Ostatni postulat dotyczy zaangażowania młodych informatyków i uczniów-misjonarzy cyfrowych (influencerów) w służbie nowej ewangelizacji. „Proponujemy, aby Kościoły zapewniły uznanie, formację i towarzyszenie misjonarzom cyfrowym już pracującym, ułatwiając także spotkania między nimi”. Chodzi o „tworzenie sieci współpracy influencerów, które włączyłyby ludzi innych religii lub którzy nie wyznają żadnej wiary, ale współpracują we wspólnych sprawach, aby promować godność osoby ludzkiej, sprawiedliwość i troskę o wspólny dom” (Synod Biskupów, 2023, nr 17).

5. Zakończenie

Projekt Szkoły Słowa Bożego, zarówno w wersji spotkań formacyjnych we wspólnotach i grupach parafialnych, jak i w wersji internetowej, uczy regularności metodologicznej w lekturze i medytacji nad Pismem Świętym, by następnie doświadczyć żywotności i trwałości słowa Bożego (por. 1 P 1,23). Zwraca uwagę na jasność i prostotę tej metody w formacji duchowej chrześcijan. Jednocześnie zachęca do korzystania ze zdobyczy egzegezy biblijnej,

słowników, komentarzy, krytycznych interpretacji Biblii, choć mają one jedynie walor pomocniczy i uzupełniający. Modlitewna lektura słowa Bożego owocuje wzrostem wiary oraz przemianą codziennego życia, gdyż wymaga od ucznia Szkoły Słowa regularności oraz unikania przypadkowości, by mógł doświadczyć żywotności słowa Bożego, które mówi do niego i o nim. Dzięki bezpośredniemu spotkaniu z tekstem biblijnym uczeń–misjonarz ćwiczy swą wytrwałość w wierze we współczesnej zlaicyzowanej, konsumpcyjnej, obojętnej i permissywnej mentalności.

Bibliografia

- Agnesi, F. (2018). Introduzione. La Scuola della Parola e la lectio divina dall' intuizione al. Percorso pastorale. W: *La scuola della Parola* (Opere, 4), (s. XXV–XLIV). Firenze–Milano: Bompiani.
- Benedykt XVI. (2010). Adhortacja apostolska *Verbum Domini*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Benedykt XVI. (2012). Przesłanie na pogrzeb kard. Carla Marii Martiniego w dniu 3.09.2012. Pobrano 6 marca 2026 z: <https://www.gosc.pl/doc/1281383>. Papież-o-kard-Martinim.
- Casarin, G. (2018). *Carlo Maria Martini. La Parola offerta a tutti*. Padova: Edizioni Messaggero.
- Franciszek. (2013). Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Giusti, S. i Bini, S. (2003). *La verità ci farà liberi. La lectio divina nei Centri di ascolto della parola di Dio*. Milano: Paoline.
- *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji biblijnej z komentarzem biblistów polskich*. (1999). Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Jan Paweł II. (1990). Encyklika *Redemptoris missio*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II. (1996). Adhortacja apostolska *Catechesi tradendae*. W: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II* (s. 5–86). Kraków: Znak.
- Jan Paweł II. (2001a). List apostolski *Novo millennio ineunte*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów.
- Jan Paweł II. (2001b). *Rozgłaszajcie na dachach: Ewangelia w epoce globalnej komunikacji. Orędzie na 35. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*.

Pobrano 6 marca 2026 z: <https://www.paulus.org.pl/232,35-sdssp-jan-pawel-ii-2001>.

- Jan Paweł II. (2002). *Internet: nowe forum głoszenia Ewangelii. Orędzie na 36. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*. Pobrano 6 marca 2026 z: <https://www.paulus.org.pl/231,36-sdssp-jan-pawel-ii-2002>.
- *Katechizm Kościoła katolickiego*. (2012). Poznań: Pallotinum.
- Kochel, J. (1999). *Katecheza ewangelizacyjna w nauczaniu pastoralnym Carlo Maria kard. Martiniego*. Opole: Wydział Teologiczny UO.
- Kochel, J. (2001). *W Szkole Słowa Bożego. Medytacje w rytmie lectio divina*. Opole: Wydział Teologiczny UO.
- Kochel, J. (2004). *W Szkole Słowa Bożego. Drugi tom medytacje w rytmie lectio divina*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kochel, J. (2005). Szkoła Słowa Bożego w programie katechezy parafialnej. *Katecheta*, 49, 46–51.
- Kochel, J. (2010). *W drodze z Apostołem Narodów. Medytacji w rytmie lectio divina*. Częstochowa: Edycja św. Pawła.
- Kochel, J. (2015). Prorok i Sługa Słowa. Kardynał Carlo Maria Martini (1927–2012). *Scriptura Sacra*, 19, 255–273.
- Kochel, J. (2016). *Świadkowie prawdy z tej ziemi. Ślęscy święci, błogosławieni i kandydaci na ołtarze w rytmie lectio divina*. Opole: Wydział Teologiczny UO.
- Kochel, J. (2022). Szkoła Słowa Bożego. W: J. Kochel, J. Kistorz (red.), *Leksykon katechetyczny*, s. 646–649. Kielce: Jedność.
- Kochel, J. i Sepioło, A. (2022). *Drogi wychowania. Elementarz pedagogii biblijnej*. Kielce: Jedność.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (1995). *Przyczyny zdumienia. Oblicze Boga w przypowieściach Jezusa. Materiały pomocnicze do Szkoły Słowa Bożego*. Warszawa–Łaski: Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (1996). *Pojednanie i pokuta. Refleksja nad Psalmem „Miserere”*. Łaski: Biblioteka Łasek.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (1997). *Postępujcie według Ducha. Owoce Ducha Świętego w życiu chrześcijanina*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (1998). *Abba, Ojcze! Rozważania o Modlitwie Pańskiej*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (1999). *Nowe Jeruzalem*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.

- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (2000). *Piękno ocali świat*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (2001). *Pokaż nam Ojca. Oblicze Boga w cudownych znakach*. Katowice: Drukarnia Archidiecezjalna w Katowicach.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (2002). *Świadkowie Miłości*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kochel, J. i Tronina, A. (red.). (2003). *Pójdź za Mną*. Gliwice: Szkoła Słowa Bożego.
- Kudasiewicz, J. i Szier-Kramarek, B. (2004). *Lectio divina*. W: A. Szostek i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 10 (kol. 630–631). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Martini, C.M. (1990). *I giovani tra Sichem e Ninive*. W: F. Brovelli (red.), *Educare i giovani alla fede* (s. 5–17). Milano: Ancora.
- Martini, C.M. (1991). Evangelizzare essendo noi stessi Vangelo. W: *Comunicare nella Chiesa e nella società. Lettere, discorsi e interventi 1990* (s. 310–385). Bologna: EDB.
- Martini, C.M. (2001). *Spotkanie z Biblią*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Martini, C.M. (2018). *La scuola della Parola*. Firenze–Milano: Bompiani.
- Martini, C.M. (2021). *Farsi prossimo*. Milano: Centro Ambrosiano.
- Martini, C.M. (1981). *In principio la Parola. Lettera al clero e ai fedeli dell'Archidiocesi Ambrosiani per l'anno pastorale*. Milano: Centro Ambrosiano.
- Martini, C.M. (1983). *Popolo in cammino. Fine, condizioni e tappe di una chiesa missionaria*. Milano: Ancora.
- Martini, C.M. (1986). Il problema della disoccupazione giovanile: aspetti etico-sociali ed educativi. *Aggiornamenti sociali*, 37, 236–239.
- Martini, C.M. (1987). Un anno da Loreto. W: *Farsi prossimo*. Bologna: EDB.
- Martini, C.M. (1988). *Itinerari educativi*. Firenze–Milano: Bompiani.
- Martini, C.M. (1989). *Etica, politica, conversione*. Bologna: Centro Editoriale Dehoniano.
- Martini, C.M. (1990). *Lettera ai giovani che non incontro*. Milano: Centro Ambrosiano.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. (2020). *Dyrektorium o katechizacji*. Kielce: Jedność.
- Puścikowska, A. (2025). Apostołowie Internetu. *Gość Niedzielny*, 30, 34–36.

-
- Sobór Watykański II. (2002). Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje* (s. 350–376). Poznań: Pallottinum.
 - Sobór Watykański II. (2002). Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje* (s. 48–95). Poznań: Pallottinum.
 - Synod Biskupów. (2023). *Kościół synodalny w misji. Sprawozdanie podsumowujące*. Pobrano 6 marca 2026 z: <https://synod.org.pl/sprawozdanie-podsumowujace-kosciol-synodalny-w-misji-xvi-zgromadzenie-ogolne-synodu-biskupow-dzien-25-28-10-2023r/>.
 - Tornielli, A. (2002). *La scelta di Martini*. Casale Monferrato: Piemme.
 - Wąsik, S. (2021). *Formacja duchowa chrześcijanina w rekolekcjach Kardynała Carlo Marii Martiniego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ingatium.
 - Zawadka, J. (2007). *Kardinal Carlo Maria Martini – Bischof von Mailand. Eine Pastoralkonzept auf biblischem Fundament*. Aachen: Bernardus-Verlag.